

Josip Kozarac

Među najbolje hrvatske pisce i pripovjedače s kraja 19. stoljeća ubraja se svojim djelom Josip Kozarac. Rođen je 18. ožujka 1858. u Vinkovcima u građanskoj obitelji. Završio je osnovnu školu i njemačku gimnaziju u rodnom mjestu, a studirao agronomiju. Želio se poslije studija nastaniti u Zagrebu, uključiti se u politički, kulturni centar hrvatskog života, ali mu to kao državnom činovniku nije nikada bilo omogućeno (po struci je zapravo bio šumar).

Na svom relativnom kratkom književnom putu Josip Kozarac prošao je tri stvaralačke faze: u prvoj, koja je trajala desetak godina, piše pseudoromantične stihove te tri dramska pokušaja bez neke posebne literarne vrijednosti. Drugu fazu Kozarac započinje pripovijetkama *Biser-Kata* i *Slavonska šuma*, nastavlja romanima *Mrtvi kapitali* i *Među svjetlom i tminom* i dovršava poznatom kanonskom pripovijetkom *Tena*. Sve je to proza u kojoj je do punog izražaja došla piševa suživljenost s prirodom, selom i socijalno-ekonomskom problematikom Slavonije. U trećoj fazi Kozarac više ne traži motive u svakodnevnom društvenom životu, već svoje tematske interese usmjerava u skladu s modernizmom 1890-ih, tj. prema psihologizaciji i prodiranju u unutarnji život literarnih junaka (npr. *Donna Ines*, *Mira Kodoliceva*, *Oprava*, itd.).

1. poezija.

Prije *Biser-Kate*, prve značajne pripovijesti koju je objavio u „Viencu“ 1887., bio je Kozarac već dvanaest godina suradnik mnogih književnih listova. Javio se prvi put pjesmom *Zmija u Klaićevoj „Hrvatskoj lipi“*. U poeziji je sklon sentimentalnom, ljubavi prema prirodi, ljubavi. Napisao je 80-ak pjesama koje ni suvremenici ni kasniji književni povjesničari nisu osobito cijenili. Bio je suptilni lirik u prozi, ali tog lirizma u poeziji nema: rime su nategnute, patetika, verbalizam, izražava neproživljene osjećaje.

2. drama.

Već kao dvadesetogodišnjak za vrijeme studija šumarstva u Beču itao je Shakespearea i Molièrea, salonsku dramu, pohodio je prigradska kazališta u kojima su se igrali popularni komadi. *Turci u Karlovcu* šaljiva je igra u jednom činu, izvedena samo jednom 1878. u Zagrebu. Osnova je lažna vijest koja se pojavila u novinama 1878. da se Turci približavaju Karlovcu, pa je u gradu nastala panika. To je rađeno po feljtonu R. Jorgovanića *Turci idu*. Po liniji poetike popularnog teatra napisao je i dramu *Tuna Bunjavilo*. Najbolje njegovo dramsko djelo je *Tartufov unuk*,

prerada Molièreova djela. To je jedna komedija karaktera u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća koja nije izvedena na sceni, pisana u jampskom jedanaestercu.

3. romani

Njegovo prozno stvaralaštvo vezano je uz rodnu Slavoniju koja se „rastaje s krajiškim uređenjem“, ulazi u gospodarske i društvene promjene (kapitalizam, dolazak stranaca) koje utječu na moralni život slavonskog sela. Kozarac je regionalni pisac slavonske zemlje i slavonske šume, oštar kritičar malograđanskog mentaliteta. Kritiku zla koja dolazi iz gradskih sredina i selo, oštro suprotstavlja likove i prilike u kojima su nastali u romanu s jakom prosvjetiteljskom tendencijom *Mrtvi kapitali*. To je ujedno studija i nacrt gospodarske obnove Slavonije. Idejni sloj tog romana otkriva utjecaj tada suvremene znanosti: utilitarizam Johna Stuarta Millera, ekonomska teorija Adama Smitha i teorija evolucije Charlesa Darwina. Prisutan je i rousseovski ideal povratka čovjeka prirodi. Glavni lik Lešić je idealni novi čovjek - obnovitelj, on treba oživjeti mrtve kapitale, tj. slavonsku zemlju koja leži neiskorištena jer se nitko ne želi baviti proizvodnjom i poljoprivredom, nego svi odlaze u činovnike i birokrate. U tom smislu znakovita su zbivanja u više članovoj obitelji Matković u kojoj su otac i djeca Anka (Lešićeva izabranica) i Vinko neskloni snobizmu i nerazumnom rasipanju novaca, a majka i djeca Lujo i Nela su pobornici gradskog života i mondenog visokog društva. U *Mrtvim kapitalima* dominacija je pišćeve pouke u strukturi romana, iskazana u djelovanju i mislima Lešića, toliko transparentna da je to djelo u stručnoj kritici redovito označeno kao roman s tezom. Zauzimaju i se za gospodarski, socijalni i moralni preustroj slavonskoga sela, što će ogledno posvjedočiti stanje Lešićeva imanja, roman *Mrtvi kapitali* nerijetko nalikuje pamfletizirano intoniranim stranicama kakvoga gospodarskoga priručnika. U posmrtno objavljenome i nedovršenome romanu *Živi kapitali* (objavljeni 1937.) idejni će se model ponoviti: zagovaranje povratka zemlji i njezinoj obradi, gospodarska obnova imanja, napuštanje ispraznosti činovničkoga života i njihova sumnjiva morala i sl. Upravo moralnim devijacijama khuenovskoga društva, napose njegova činovništva te ljudskom gramzivošću za novcem i karijerom Kozarac je zaokupljen i u romanu *Među svjetlom i tminom*. Zbog otvorene kritičnosti prema strukturama vlasti pisac je imao velikih problema i s cenzurom, pa je roman morao pisati jezikom mnogo blažim nego je to prvotno namjeravao.

3. pripovjetke

Prvu je novelu napisao 1876., a posljednju 1903. Za vrijeme studija u Beču upoznao se s Turgenjevljevom prozom koja ima jak utjecaj na njegovu prozu. Pažljivo brusi svaku rečenicu,

osje aj za lirski ugo aj, ženski likovi posebno dotjerani. Ima i tragova druge literature (Zola, Šenoa), a ve inom su to novele karaktera. Tematski raspon Kozar eva novelisti kog opusa je širok: socijalna problematika (*Proleterci*), doživljaj ljepote (*Slavonska šuma*), sonderlings novele – tj. novele o udnim i bizarnim tipovima (*Naš Filip*), analiza ljubavi, braka i nevjere (*Donna Ines, Oprava, Tena*), odnos selo-grad (*Tri dana kod sina*, crtica *Slavonska šuma*), odgoj djece (*Emilijan Lazarevi*), psihologija birokratske svijesti (*San savjetnika Orli a*).

Kozarac se prvi ozbiljnije pozabavio pitanjem položaja žene u patrijarhalnom društvu. Jedan je od prvih pisaca u realizmu koji je umio literarno oživjeti ženske likove, dati im posebnost individualne li nosti, posebice u antologijskoj *Teni*. U tim pokušajima ostvaraja psihološke pripovijesti u tre oj fazi on je na motivima ljubomore (*Oprava*) ili u analizi žene koja se koleba izme u neljubljenog muža i voljenog ovjeka (*Mira Kodoli eva*) znao ostvariti i tople, lirske i uvjerljive portrete ženskih likova koji poprimaju individualne osobine i žive pred nama puninom vlastitog života.

Vjenceslav Novak

Pisac hrvatskoga realizma, impresivan pripovjeda ki opus od sedam romana i oko stotinu pripovjedaka. Prvi po eci književne djelatnosti Vjenceslava Novaka, kao i svih po etnika, u znaku su ve eg ili manjeg utjecaja ve formiranih pisaca iz literarne tradicije. I Novakovo je djelo u po etku pod prili no jakim utjecajem Šenoinih i Tomi evih pripovijesti i romana. U kasnijem radu, proširuju i tematske interese Novak pokazuje i sve više smisla za aktualnu društvenu problematiku. Donose i široke i panoramske slike društvenog života i prilika u nas - zbog ega su ga i prozvali hrvatskim Balzacom - on je, uz temu o propadanju plemstva, me u prvima u hrvatsku književnost uveo socijalne probleme radništva i naro ito je mnogo pisao o malom ovjeku uop e: o drvodjelcima, žandarima, kuharicama, gazdaricama, acima i studentima - a sve te likove do Novakove pojave u hrvatskoj literaturi - osim, donekle, kod Šenoe - uglavnom nije bilo. U kasnijoj novelistici jasno se okre e svijetu potla enih, postaje pisac s naglašenom socijalnom inteligencijom, a glavnim motivima postaju glad, siromaštvo i bolest (npr. novele *Nezasitnost i bijeda*, *U glib*, *Iz velegradskog podzemlja*).

Me utim, bez obzira na raznolikost tema, od motiva sa specifi nim svijetom prosjaka koji imaju posve druk ije eti ke poglede negoli ljudi drugih naših krajeva (*Podgorske pripovijetke*), preko gradskih motiva s inovnicima i birokracijom, intelektualcima i poluinteligencijom, sve do periferijskih ambijenata podruma i tavana i slike posebnog morala

iz potkrovlja, morala proletarijata što se tek po elo formirati, Novak se ipak najradije vra ao reginonalisti kim problemima i omiljenoj temi koju je i umjetni ki najuspješnije svladavao - svome rodnom gradu Senju. Raspon motiva na tu temu vrlo je širok. Od uo avanja gospodarskog propadanja Senja i senjskih patricija, dakle situacija u kojima se jedni oblici društvenog života zamjenjuju drugima, do razli itih portreta podgorskih prosjaka ili socijalnoeti kih problema vezanih za život ljudi te sredine: problema kra e, nezakonite djece, profesionalnog prosja enja i sl. Novak je bio jedan od prvih pisaca u hrvatskoj književnosti koji je u svojim djelima po eo slikati probleme društvenih nepravdi, stvaraju i tako socijalnu novelu. Najviše se približio stilskoj paradigmi europskog realizma. Gotovo epigonski, duboko u moderni on djeluje kao naš najbolji realist i zato mu suvremena kritika nije bila sklona.

1. romani.

Novakov je književni razvitak rastao u nekoliko koncentri nih tematskih krugova: Senj i njegovi problemi, zatim Podgorje (šira okolica Senja), hrvatski gra anski i malogra anski svijet rodnoga Senja i Zagreba i najširi tematski krug svijeta gradske sirotinje, svijeta prezrenih i obespravljenih.

Me u svim mnogobrojnim senjskim motivima prvo mjesto, bez sumnje, pripada romanu *Posljednji Stipan i i* (1899.), svojevrsnoj sintezi cjelokupnog Novakova zahvata u problematiku Senja i njegove bliže okolice. Radnju romana pisac smješta u prvu polovicu 19. stolje a. Piš eva je preokupacija vrlo složena. Iako je u središtu pozornosti sama obitelj Stipan i , otac, majka, sin i k i, u sklopu fabule tog romana dotaknuto je niz problema koji su izvan povijesti te obitelji. To su, prije svega, mozai ne slike društveno-politi kih zbivanja vezane za odjeke ilirskog pokreta u Senju i ekonomske procese osiromašivanja senjskog gospodarstva i trgovine. Ipak, porodica Stipan i zauzima središnje mjesto u romanu. Pisac je pomo u tih likova uspio prikazati sve složene odnose i sudbine ljudi u sudbonosnim, tragi nim i prijelomnim godinama promjena društvenih struktura koje su se u Senju naro ito osjetile kad je Rijeka postala glavna luka, a jedrenjaci po eli ustupati mjesto parobrodima. Stari je Ante Stipan i oli enje senjskoga patricijskog društva koje neminovno nestaje usporedno s propadanjem senjske pomorske trgovine. Svoje posljednje dane intenzivno proživljavaju i nekad slavnu i bogatu prošlost i tvrdoglavo se ne miri s vremenom, nego uporno i do kraja zadržava vanjski sjaj. Sin Juraj Stipan i , u kojega otac polaže sve svoje patrijarhalne nade, iznevjerava o inska o ekivanja, nakon njegove smrti nemilice troši ono malo kapitala što je ostalo, ignorira majku i sestru, odnaro uje se.

U takvom ozračju i s literarnog stajališta najzanimljiviji i najuspjeliji su ženski likovi romana. Valpurga, žena Stipan i Eva, a naročito njezina kći Lucija, najuvjerljiviji su i naj snažniji likovi što ih je Novak stvorio u svom pripovjednom opusu. Lucija je zapravo projekcija psihološko-emocionalnih stresova djevojke odgojene u izrazito patrijarhalnom smislu, lišene nekih osnovnih ljudskih dimenzija, koja u sukobu sa stvarnošću doživljava psihički šok. Koncentriraju li i lirski i najbolji dio romana oko lika Lucije, Novak u vrlo sažetom obliku opisuje sve objektivne uzroke koji su tu djevojku doveli do osobne tragedije: bila je to ishodišna točka najboljih stranica u ovom romanu u kojima je do punog izražaja došla Novakova sposobnost ulaženja u složenu psihu osjetljive Lucije, u minuciozne opise sloma njezine prve ljubavi, obećanja i osobnih trauma koje su nužno morale završiti smrću. Ona je najbolje opisani ženski lik u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća - *femine fragile*, krhka žena.

Drugi je krug Novakovih tematskih interesa vezan za gradsku problematiku. Autor je zaokupljen likovima inovnika, birokratskog aparata uopće, tipovima gradskih intelektualaca i još više poluintelektualaca te učacima i studentima koji život provode u teškim materijalnim nedacima. Novak je išao i dalje od toga, pa je pokušavao prodirati u pojedinačne ljudske sudbine, posebno u sudbine takvih junaka koji su izgubili orijentaciju u životu, napustili jednu društvenu sredinu, a u drugoj se nisu uspjeli snaći (*Tito Dorić*, 1906.) ili je opet tražio neke opće probleme, kao pitanje odnosa malograđanske sredine prema umjetniku (*Dva svijeta*, 1901.). Stvara tipične romane likova, riječ je o problematini likovima, intelektualcima i poluintelektualcima koji dolaze u sukob s okolinom. Ta se linija prati od prvog njegova romana *Pavao Šegota* (1888.) preko romana *Nikola Baretić* do posljednjeg njegova romana *Tito Dorić* (1906.), gdje je prikazana galerija tužnih ljudskih sudbina.

Roman *Dva svijeta* (1901.) djelomično je autobiografsko djelo. To je roman o umjetniku i umjetnosti. Amadej (prema Amadeus) Zlatanić je genijalni glazbenik, hrvatski Mozart - prati se njegov životni put i kao što Gjalski je Radmilović spaljuje svoje knjige, tako i Zlatarić, neshvaćen od sredine, završava u ludnici. Riječ je o neskladu između ideala i stvarnosti. I Novak je bio glazbenik, profesor glazbe na Umjetničkoj školi u Zagrebu. Roman predstavlja i kompozicijski eksperiment: romaneskni diskurs nastoji slijediti ritam jedne neuravnotežene svijesti. U većini romana (osim romana *Podgorka* i *Tito Dorić*) stvara jaz između vremena priče i diskursa. Koristi elipse, analepse, interpolira pisma, a u *Posljednjim Stipanovićima* koristi tehniku *in ultimas res* (slično kao Kovačićev roman *U registraturi*).

Naposljetku u cijelom nizu pripovijedaka i romana opisao je i život proletarijata («Iz velegradskog podzemlja», 1905.). Problem osobne sreće, kao osnovna Novakova opsesija, naznačen je u svim njegovim tekstovima, ali on ostaje na kraju i dalje problem bez naslućivanja

konkretnih rješenja jer ni jedan njegov lik ne pronalazi pravi izlaz, zbog čega gotovo svi i tragično završavaju. Uopće, u svim svojim tekstovima Novak neprestano inzistira na emocionalnoj gradaciji i poanti. Najbolje se to očituje u prozama u kojima pisac zadire duboko u pore gradske sredine i insistira na izrazito socijalnoj problematici (*Iz velegradskog podzemlja, U glib*).

Ksaver Šandor Gjalski

Propadanju plemstva, i to onog specifičnoga zagorskog plemenitaškog društvenog sloja, iz posebnog stajališta posvetio je dobar dio svoga proznog opusa Ksaver Šandor Gjalski. Do njegovih političkih nazora obilježavaju koraci: u mladosti je oduševljeni pravaš, zatim poklonik slavenofilstva i jugoslavenstva, a političku karijeru okončava kao razočarani federalist. Od svih hrvatskih realista Gjalski je u svome književnome djelu ostvario najveći tematski raspon. Bio je poklonik A. Šenoe, G. Flauberta, A. Schopenhauera i posebno I. S. Turgenjeva (tzv. poetski realizam koji je usmjeren na statičke motive i na opisivanje), a nisu ga mimoišli ni modernisti čiji poticaji te fantastične, metafizičke i okultne teme.

1. novele

Iako njegovo djelo možemo podijeliti na nekoliko tematskih krugova, ističu i posebno tematiku zagorskih motiva iz života plemenitaškoga svijeta, zatim krug povijesnih romana i pripovijedaka sa širom društvenom problematikom te nekoliko romana i pripovijesti s izrazito psihološkom motivacijom i fantastičnim motivima – činjenica je da se motivi iz prvoga tematskog kruga sa središnjom zbirkom pripovijedaka *Pod starimi krovovi* – vrlo često ponavljaju ili su bar posredno prisutni i u većini ostalih njegovih djela. Njihova se struktura obično sastoji od nekoliko slika iz života junaka koje su prožete opisima krajolika, prikazom raspoloženja, lirskim razmišljanjima, ladanjskim razgovorima, sjećanjima i uspomenama. Stoga je njegov pripovjedački postupak, zapostavljanjem događaja i vrstoga zapleta te postavljanjem lika, njegova stanja, njegovih osjećaja i razmišljanja u prvi plan, pomak prema modernome psihologiziranju i izravno prethodi književnomu pripovijedanju hrvatskih modernista.

Prve književne tekstove, novele *Illustrissimus Battorych* (kasnije uključena u zbirku *Pod starimi krovovi*) i *Mari on*, objavio je 1884. u „Viencu“ u turgenjevlevskoj maniri (liričnost, sentimentalnost, nostalgija). Opisivao je kroniku zagorske plemićke sredine,

obuhvativši je zbirkom *Pod starimi krovovi - Zapisci i ulomci iz plemenitaškog svijeta*. Ovo je uokvirena zbirka novela, a to znači da u uvodnom dijelu saznajemo da se pripovjeda pri o nekoj svojoj doživljaji ili jednostavno neku zanimljivu priču. Sve pripovijetke su svojevrsna tužaljka za minulim vremenima, ali i osuda tadašnjeg hrvatskog društva koji odbacuje stare plemenitaške norme i vrijednosti krajem 19. st. Bio je uvjeren da piše liriku na motiv turgenjevske žalbe za lijepim starim danima, a zapravo je pjesnik jednog turobnog vremena koje umire i koje je trebalo da umre. U svojim djelima obrađuje filozofsku tematiku pod utjecajem Schopenhauerove filozofije. Problematika koja se obrađuje jest propadanje hrvatskog plemstva i starih feudalnih odnosa, zbivanja i događaji u kojima se plemstvo ne može prilagoditi novonastaloj situaciji, nepriznavanje gubitka svih plemićkih prava i časti, neprihvatanje prodiranja novih kapitalističkih odnosa u selo. Pripovijedanje je u prvom licu, tako da je pripovjedač u dvostrukoj ulozi lika. Takav su postupak primjenjivali Boccaccio u *Dekameronu* i Turgenjev u *Lovčevim zapisima*. Knjiga ostavlja dojam vrste cjeline, ne samo zbog aktivno prisutnog pripovjedača. Lik Batorića svojom osobnošću povezuje sve pripovijetke, a njegova pripovijetka je središnje mjesto radnje. U svemu prevladava postupnost od upoznavanja glavne likosnosti i dvorca Brezovice, preko čitavog niza portreta, pejzaža i cjelovite atmosfere, do pripovijesti o Cinteku kao sintezi u kojoj možemo pronaći sve nabrojane karakteristike što ih, pojedinačno, pronalazimo u ostalim novelama o zagorskim plemenitašima.

Utjecaj Turgenjeva i poetskog realizma očit je – kako u tematskom odabiru, tako i u pripovjednim postupcima. Gjalskijev *Illustrissimus Batorych* (1884.), koji otvara ovu zbirku (prvo je posebno objavljen, a tek onda u zbirci) svakako je prekretnica u razvitku hrvatskog realizma. Nasuprot suvremenom šenoinskom fabuliranju, Gjalski se javio obrascem turgenjevske pripovijesti pune detaljnih opisna i karakterizacija. Najbolji je primjer pripovijetka *Perillustris ac generosus Cintek*, jedna od antologijskih novela hrvatskog realizma u kojoj je pisac izvanredno prikazao deformacije što se javljaju u psihi čovjeka čije se društvo neminovno ruši. Prvi je pisac koji inzistira na slabljenju fabule i navikava čitatelje na postupak defabularizacije. Konceptijska shema svake novele: opis kronotipa (prostora i vremena), upoznavanje s glavnim likom (forma retrospekcije, gdje se rodio, što je radio do trenutka kada priča počinje i onda slijedi njegova priča), psihoportret (karakterizacija) te pripovjedačev komentar. To su novele lika, ugođaja (elegičan, nostalgičan), a ne novele događaja.

Godine 1913. objavljuje *Tajinstvene priče* kojima otvara krug novela potpuno netipičnih za realizam – niz fantastičnih novela s okultnim i mističnim motivima, npr. duhovima, opsjednutim dvorcima, mrtvacima i autopsijama, predskazanjima, привиđenjima ili nejasnim osjećajima nelagode i straha (*San doktora Mišića, Ljubav lajtnanta Milića, Kobne slutnje* itd.).

Iako ovaj dio opusa na sâmom rubu njegova doprinosa (pripovjetke ovog tipa u Gjalskijevu opusu su razmjerno malobrojne), Gjalski je zahvaljuju i ovim misti nim novelama i karakteristi nim instrumentarijem u hrvatsku književnu povijest ušao i kao inicijator hrvatskog književnog horora. Znamiljivost je i to da se u nekima od njih kao lik ponovno pojavljuje Batori iz zbirke *Pod starimi krovovi*.

2. romani

U romanima *Janko Borislavi* i *Radmilovi* Gjalski prikazuje, me u prvima u hrvatskoj književnosti, duhovne nemire hrvatskih intelektualaca, njihove dvojbe i tragi an svršetak, motiviran s jedne strane osobnim pitanjima, a s druge društvenom sredinom. U prvome, kojim za inje misti no-filozofsku tematiku pod utjecajem Schopenhauerove filozofije, gradi pri u oko faustovskoga problema hrvatskoga „suvišnoga ovjeka“ (motiv koji je iz ruske književnosti posredovan preko Turgenjeva) i nudi za etak ozbiljnije intelektualisti ke proze u hrvatskoj književnosti. Preko Borislavi a sam Gjalski diskutira o nekim aktualnim problemima. Prvi roman ideja u hrvatskoj književnosti. U *Radmilovi* u gradi pri u preko glavnoga lika, nadarena književnika koji je neshva en u doma im provincijskim kulturnim prilikama, zahvatio ondašnje hrvatsko društvo. *Radmilovi* je prvi hrvatski Kunstler roman - roman o umjetniku.

Najbolji mu je roman *U no i* (1887.). To je prvi pravi politi ki roman u hrvatskoj književnosti. Gra a je uzeta iz suvremenog života - podnaslov: *Svagdašnja povijest (pripovijest) suvremenog života*. Politika je osnovna inspiracija i motivator radnje. Središnji motivi vezani su uz pokvarenost u hrvatskome društvu i bezidejnu mladež koja je uvu ena u politi ke igre i iskorištena za tu e interese. Roman je autorov obra un s vlastitim mladena kim pravaškim uvjerenjima, svojevrsna književna kritika pravaškoga politi koga programa i otvoreno zauzimanje za Strossmayerova na ela kulture, znanja i prosvjete. Glavni lik Petar Krešimir Ka i izdaje mladena ke ideale (ilirizam) i ulazi u pravaštvo - to vodi Boli , najmra nija figura do Cesar eva «Zlatnog mladi a».

Gjalski je napisao i tri povijesna romana šenoinskog tipa: *Osvit* (1892.) je slika 1830-tih godina (Hrvatski narodni preporod, prvi put kao tema povijesnog romana). Kao i kod Šenoe akteri su fiktivni likovi (u prednjem planu) i povijesne li nosti (u pozadini). Važan otklon od šenoinskog tipa: oslobodio se elemenata iz viteških i romanti arskih romana, nema likova fatalnih žena, spletkara i neobi nih doga anja. Glavni lik je Ivan Kotromani , fanati ki sljedbenik Gajevih ideja. Roman *Za materinsku rije* (1906.) podnaslova *Slike iz 1848. godine* svojevrsni je nastavak romana *Osvit* i smješten je u vrijeme banovanja Josipa Jela i a, a glavni lik je Pavao Kotromani , brat Ivana Kotromani a iz romana *Osvit*. Povijesni roman *Dolazak*

Hrvata (1924.) razmjerno je slabo ostvarenje o doseljavanju Hrvata, služi se podacima iz Konstantina Porfirogeneta, a djelo je pisano kao kronika. U dubokoj starosti objavljuje svoj posljednji roman *Pronevjereni ideali* (1925.) gdje daje kritiku analizu tek stvorene države (Jugoslavije), kroz sudbinu braće Banovića, obrađujući se s vlastitim političkim aluzijama, u prvom redu s ideologijom jugoslavenstva, razlazi sa Strossmayerovim idejama. Gjalski nije imao osobita dara za fabuliranje, piše tipične romane karaktera, brine se za psihološka stanja, ugođaje, nema iznenađenja.